Hans-Joachim Schneider:

A kriminológia legújabb fejleményei Nyugat-Európában és Észak-Amerikában: alapkérdések, modellek, javaslatok

I. Bevezetés: a bűnözés ellenőrzése mint társadalmi folyamat

Ha a kriminálpolitika újabb fejleményeiről beszélünk, vizsgálódásainkat nem korlátozhatjuk egyedül a szabadságvesztés végrehajtására. Ugyan az intézeti büntetésvégrehajtásnak változatlanul megvan a maga jelentősége, de nem vizsgálhatjuk izoláltan a társadalmi kontroll más formáitól. A szabadságvesztés a büntető igazságszolgáltatás formális ellenőrzési rendszerébe illeszkedik, amely viszont a társadalmi csoportok - család, iskola, szomszédság, foglalkozási és szabadidő-csoportok - informális ellenőrzési rendszeréhez kapcsolódik. A szabadságvesztés végrehajtása a bűnözés ellenőrzésének sokrétű hálójában csak a legvégső eszköz.

A bűnözés társadalmi és egyéni folyamatokban termelődik, a bűnözés ellenőrzését ezért társadalmi folyamatként kell felfogni. Téved az, aki azt hiszi, hogy a szabadságvesztés végrehajtásában eszközölt változtatásokkal rövid távon csökkenteni lehet a bűnözést. A modern kriminológiai kutatások azt bizonyitják, hogy a törvényhozásban és a jogalkalmazásban az elrettentés fokozása nem hoz igazi eredményeket. Sokkal nagyobb jelentősége van a társadalom jogtudatára való hosszútávú ráhatásnak. Ezt nevezhetjük pozitiv generálprevenciónak, szemben az elrettentéssel, mint negativ generálprevencióval.

A családi és az iskolai nevelés mulasztásai évtizedekre befolyással vannak a bűnözés alakulására, és végső soron a büntetésvégrehajtásra is.

II. Problémák és negativumok

1. A kezelési modellre épülő büntetésvégrehajtás válsága

A II. világháborút követően új irányzatok jelentkeztek a kriminológia elméletében. Felfedezték a bűncselekmény áldozatát és a társadalmi ellenőrzés jelentőségét. A modern kriminológia szerint a bűncselekmény nem a jogsértő személyiségzavaraiból magyarázható meg. A bűnözés keletkezése olyan társadalmi folyamat, amelyben egyaránt résztvesz a tettes, az áldozat és a társadalom. A bűnözés okozatisága és a bűnözésre való reakció szempontjából nem annyira a jogsértő motivációja az érdekes, mint inkább a tettes, az áldozat és a társadalom közti interakciós /kölcsönhatásos/ folyamat.

A bűnözés okozatiságának modern elmélete azért vált uralkodóvá a kriminológia elméletében, mert a klasszikus irányzat és a pozitivista iskola nem volt képes magyarázatot adni a 20. század tömegbűnözésére. Mindkét korábbi irányzat individuális, egyedi jelenségként fogta fel a bűnözést. A modern, empirikus kriminológiai vizsgálatok eredményei is hozzájárultak ahhoz, hogy a bűnözés okozatiságát a társadalmi tanulási és interakciós folyamatokból magyarázzák. Az eredmények közül különösen az alábbi négyet érdemes kiemelni:

1. Az áldozatkutatások során kiderült, hogy nagyon sok bűncselekmény marad felderitetlen és ennek oka gyakran maga az áldozat, aki azért nem tesz feljelentést, mert kedvezőtlen a pozíciója a büntető eljárásban.

2. Az összehasonlitó kriminológiai kutatásokból kiderült, hogy a rendőrségi-ügyészségi-birósági-büntetésvégrehajtási, tehát formális kontroll csak akkor képes hatékonyan dolgozni, ha az informális kontrollcsoportok - család, iskola stb. - hatékonyan támogatják.

3. A bűnözésre való formális reakció kedvező és kedvezőtlen hatású egyaránt lehet. Hogy tény-

leg milyen lesz, az a formális reakció arányosságától és rugalmasságától függ. Igy a megbélyegzés lehet eszköze a társadalmi ellenőrzésnek. De az aránytalan stigmatizálás végleg a bűn útjára sodorhatja a bűntettest.

4. Az észak-amerikai, skandináv és angol büntetésvégrehajtásra vonatkozó visszaesés-kutatásokból kiderült, hogy a kezelési modellt követő büntetésvégrehajtás nem hozott jobb eredményt, mint az un. őrzési modell. Ezt ugyan egyesek vitatják, de a legtöbb észak-amerikai és talán nyugat-európai kriminológus is úgy véli, a kezelési modell nem vált be.

Ennek okait a követőkezőkben látják: Ha a bűnözés évek során tanult magatartás, aligha lehet rövid izoláció során "elfelejteni". A "kezelő személyzetnek" csaknem megoldhatatlan a biztonságra és rendre épülő intézetben nevelési szempontból kedvező szociális klimát teremteni. A rabok szociálisan, pszichikailag, szexuálisan és testileg is egymás áldozataivá válnak.

A kezelési ideológia csődjének legfontosabb oka mégis az, hogy nem sikerült a társadalom és az áldozat bevonása a "kezelésbe".

2. Hogyan vélekedik a büntetésvégrehajtásról a nyugati közvélemény?

Ez a kép egyáltalán nem felel meg a büntetésvégrehajtás valóságának. Egyáltalán nem vesz tudomást az elért eredményekről. A "sitt"-ről becsmérlőleg szólnak és egyszerre szidják enyhesége és elnéző volta, mind elmaradott, régimódi volta miatt. A kezelési modellnek ma már alig van hive. A valóság az, hogy a lakosság alig tud valamit a modern kriminológia eredményeiről és a büntetésvégrehajtás valódiságáról. A nyugat-európai és észak-amerikai kormányokat és a kriminológia művelőit egyaránt mulasztás terheli a közvélemény felvilágositása terén. Az egyetlen olyan iparilag fejlett ország, amelynek sokkal alacsonyabb a bűnözése, mint az NSZK-nak: Japán. Itt elfogadják a büntetésvégrehajtást. De itt a

bűnözés ellenőrzése nemcsak a spiecialisták /az igazságszolgáltatás/ feladata, hanem elismerten közösségi feladat. A lakosság itt lényegesen többet tud a büntetésvégrehajtásról és abban aktivan részt is vesz.

III. A helyzet javitását szolgáló közép- és hosszútávú koncepciók.

1. A koncepciók elméleti és empirikus alapjai

A bűnözés társadalmi és emberek közti tanulási és interakciós folyamatban termelődik és ilyen folyamatokban ellenőrzik is. Az ellenőrzési, kontroll-folyamatot a bűnözés keletkezési-folyamata határozza meg.

A társadalmi értékekről alkotott elképzelések és magatartási stilusok a gazdasági-társadalmi fejlődés során változnak. A hagyományos és új értékek és magatartási minták a változó társadalomban konfliktusokhoz vezetnek. Ezeket nem szabad elfojtani vagy erőszakosan megoldani; a feladat: társadalmi feldolgozásuk. Ha nem kerül sor erre a feldolgozásra, ez az értékek pusztulásához, céltalanságához vezet. A feloldatlan konfliktusok behatolnak a közösségekbe, pl. a családba, és pusztitják az emberi kapcsolatokat. Ha a társadalomban a tradicionális közösségek széthullanak, új közösségi formáknak és új magatartási stilusnak kell kialakulnia. Japánban az ipari közösség teljes mértékben helyettesiti a falusi közösséget és a nagycsaládot. Az persze kétséges, hogy ezt lehetne-e utánozni az NSZK-ban. De az biztos, hogy nem a rendőrség, a bíróság és a bv. feladata a keletkező társadalmi konfliktusok megoldása. A formális társadalmi kontroll, mindig csak "szükségmegoldás", amely csak a kivételes eseteket szabályozhatja és összeroskad, ha rápakolják a társadalmi konfliktusok megoldásának gondját. A társadalmi és individuális konfliktusokat elsősorban a társadalmi csoportok informális kontrolljának kell megoldani. A bűnözés nem vele születik az emberrel, hanem lényegében a széthulló társadalmi struktúrák

talaján kifejlődő szocializációs és nevelési hibákból termelődik.

A gyermek társadalmilag konform személyiségének kifejlődése szempontjából döntő jelentőségű a társadalmilag konform szüleivel való azonosulása. A nem-kriminális szülőkkel való pozitiv identifikáció szoros összefüggésben van a társadalmilag konform magatartással. A személyiség társadalmi tanulási folyamat eredményeként alakul ki, amely a szerzett tapasztalatok aktiv, kognitivan irányitott lelki feldolgozási folyamatát jelenti. A gyermek, a fiatalkorú jogtudata fejlődése szempontjából döntő jelentőségű, hogy miként reagálnak a szülők és más közelálló személyek a normasértésre. A büntetésre és hatalomra alapozó nevelés csak felületes alkalmazkodási képességet alakit ki. A laissez-faire-nevelési stilus meg semmilyen jogtudatot nem alakit ki. Az önálló jogtudat nem absztrakt normákhoz igazodik, hanem megélt és gyakorolt viszonyon épül fel. Ha konfliktus merül fel, a szülők és nevelők ne hivatkozzanak a maguk hatalmára, fennsőségükre, s ne adjanak előregyártott megoldási recepteket.Őszintén és komolyan foglalkozzanak a gyermekekkel és tanulókkal.

Meg kell magyarázniok, miért kell a megsértett normát betartani. Meg kell magyarázniok, milyen kárt okoztak az érintettnek. Végül pedig a nevelőknek meg kell tartaniok a normákat és a gyermekeket meg kell arra tanitani, hogy békésen és nyiltan oldják meg konfliktusaikat. A nyilt és békés konfliktusmegoldást mások magatartásának megfigyelésével lehet megtanulni. A nem-agresszivi, békés konfliktusmegoldó magatartási mintákat a társadalom alakitja ki és ebben a társadalomban lehet megtanulni. Az erőszakra és a bűnözésre való érzékenység egy kulturálódási folyamatban alakul ki. Ezt a történelmi folyamatot minden generációnak el kell végezni, és újra meg kell tanulni a békés konfliktusmegoldást. A kriminális magatartás - tanult magatartás. A fiatalkorú bűnözést a leggyakrabban a szülői és iskolai felügyelet és nevelés hibái okozzák. Ha a társadalmi kötelékek megbomlanak,

nagyobb mértékben keletkeznek kriminális szubkultúrák, amelyekben kriminális magatartást tanulnak és amelyekben a kriminális cselekmény igazolást és támogatást talál. Igy pl. a bűnözés szempontjából kedvező szubkultúra a nyugati ipari államok fiatalkorú szubkultúrája. A felügyelet elhanyagolása és az érzelmi ráhatás fogyatékosságai miatt az ifjúság egy része elidegenedett a felnőttektől. Saját ideálokat követ, saját életstilust alakit ki, sajátos öltözködést, zenét és szabadidő-elfoglaltságot. A társadalomból kirekesztettnek érzi magát. Nem képesek a fiatalok szüleik és tanáraik példáját követni, a társadalom peremén vagy a társadalmon kivüli csoportokat alakitanak.

A látens bűnözésre vonatkozó kutatásokból kiderült, hogy minden ember elkövet élete folyamán egyszer vagy többször is kisebb bűncselekményt. A büntettes azonban olyan ember, akinek életét és identitását a bűnözés valósága határozza meg. E szempontból rendkivüli jelentősége van annak, hogy a büntető igazságszolgáltatás őt bűnözőnek jelölte meg. E tapasztalat egyik döntő lépése a szilárd bűnözői magatartás kialakulásának. Ennek során jelentőséghez jut az a társadalmi nyomás is, amely a megbélyegzettre nehezedik. Kialakul a bűnözői én-kép. Azok a fiatalok, akiket már korán és többször elitéltek, gyakrabban válnak visszaesővé. Minden újabb letartóztatással és elitéléssel nő az újabb visszaesés valószinűsége. A kriminológiai kutatások azt bizonyitják, hogy a fiatalkorúak bűncselekményeire való igazságszolgáltatási reakció túlságosan is drága eszköz ahhoz, hogy idő előtt és aránytalan mértékben alkalmazzuk. E vonatkozásban újra át kell gondolnunk az arányossággal kapcsolatos elképzeléseinket.

Az, hogy a társadalom milyen védekezési mechanizmusokat alakit ki a bűnözéssel szemben, az a bűnözés iránti érzékenységétől függ. Az, hogy pl. a bűncselekményt a rendőrségnél feljelentik-e, függ attól, hogy a társadalom érzékeli-e a cselekmény társadalmi veszélyességét, és hogy bizik-e a büntető igazságszolgáltatás haté-

konyságában. E bizalom csökken, ha az igazságszolgáltatás elszakad a közösségtől. Ha az igazságszolgáltatás gyakori és hosszú szabadságvesztésekkel kiván urrá lenni a helyzeten, ezzel alig növeli az elrettentő hatást, de biztosan rontja a kriminogén társadalmi trendet. A hosszú büntetés alatt az elitéltek újabb bűnöző magatartásformákat tanulnak meg, erősödik bűnözői beállitottságuk. Börtönszubkultúrák alakulnak ki, és egy hivatásos bűnözői réteg, amely a legsúlyosabb bűncselekmények nagy részét okozza. Abban a társadalomban vannak jó esélyei a bűnözés elleni küzdelemnek, amelyben a bűncselekmények meghatározása, feltárása, elbirálása és a büntetés végrehajtása a közösség részvételével történik, ha tehát a közösség magának érzi a büntető igazságszolgáltatási rendszert és a rendszer keresi a közösségi kapcsolatokat.

2. Az informális társadalmi ellenőrzés jelentősége

A bűncselekmények megelőzése és ellenőrzése szempontjából döntő jelentősége van a társadalmi csoportok /család stb./ által gyakorolt informális társadalmi ellenőrzésnek. Ezért a nyugati társadalmak kormányainak fontos feladata e csoportok támogatása. Ez különösen vonatkozik a családra, amelyben végbemegy az ember szociokulturális világrajövetele. Ezzel szemben jelenleg a család egyre inkább elveszti funkcióját. Ennek fontos oka a nők munkavállalása, ami más szempontokból viszont nagyon is örvendetes és kivánatos. Társadalmilag nagyobb megbecsülést kell biztositani a család gondozó és nevelő szerepének, ugyanakkor az iskolának is több nevelő, felügyelő és ellenőrző feladatot kell átvállalnia. A bűnmegelőzés érdekében a következő intézkedésekre van szükség:

- Az iskolákat mind tárgyi, mind személyi tekintetben jobban kell ellátni.

- Az iskolákban jobban meg kell tanulni a békés konfliktusrendezést. Az ilyen nevelési

stilushoz sokkal kisebb osztálylétszám szükségeltetik.

- Nem szabad áttekintethetetlenül nagy iskolákat épiteni, amelyekben a tanulók, tanárok és szülők egyaránt anonym lényként szerepelnek. A nagyobb iskolákat kisebb egységekre kell tagolni, áttekinthető emberi kapcsolatok létesitése érdekében.

- A család funkcióvesztése miatt az iskolában tanitani kell a családi pszyco- és sociodinamikát és a gyermeknevelést. Szorosabb kapcsolatra van szükség az iskolák és az igazságszolgáltatás között, de itt nemcsak az un. jogi oktatásra gondolunk, hanem ki kell alakitani az igazságszolgáltatásban dolgozók iránti bizalmat. E téren kitünő munkát végeznek Japánban a rendőrségi összekötő irodák. Kisérletek folynak Ausztráliában és Új-Zélandban is.

3. Modern kriminálpolitikai irányzatok

a/ Abolicionizmus és privatizálás

Az abolicionizmus hivei meg akarják szüntetni az egész igazságszolgáltatási rendszert, de helyettesitésére javaslatuk nincs. Elképzeléseik spekulativak és illuzórikusak, mert úgy vélik, hogy az emberek konfliktusaikat szükségleteik szerint, spontán módon rendezik. Nem tekinthetjük modellnek az Egyesült Államokban propagált javaslatokat a büntetésvégrehajtás részleges privatizálására nézve sem.

b/ Az igazságszolgáltatási modell

E modell a kezelési modell csődjét látva a klasszikus kriminológiai irányzathoz nyúl vissza. Tétele: a jogsértővel való humánus bánásmód a társadalom alapvető kötelezettsége, függetlenül attól, hogy az eredményes lesz-e vagy sem. E modell kettős célt követ:

- A szabadságvesztés büntetés kizárólag a mozgási szabadság korlátozásában áll, az elitéltek összes többi alkotmányos és emberi jogukat

megtartják.

- A szabadságvesztés alkalmazását lényegesen korlátozni kell, tartama rendszerint ne haladja meg az 5 évet. Csak veszélyes hivatásos bűnözők itélhetők legfeljebb 25 évig terjedő szabadságvesztésre.

Az igazságszolgáltatási modell /Justizmodell/ humánus és jogállami szempontokat állit* előtérbe, amit csak üdvözölni lehet, de az a kiindulása tévedésen alapul, hogy a kezelési modell ne volna továbbfejleszthető, mert senki sem bizonyitotta be, hogy a kezelési modell továbbfejlesztése nem csökkenti lényegesen a visszaesést.

c/ A társadalmi újrabeilleszkedési modell

Erről az Egyesült Államokban és Nyugat-Európában ma sokat vitatkoznak, s az USA egyes államaiban kisérletek folynak ilyen irányban. Tételei: az intézetre épitett büntetésvégrehajtás helyébe a közösségre épülő végrehajtásnak kell lépnie. Döntőnek a "szabadságban való kezelést" tekintik a közösség által és a közösségben, a közösségen belüli interakciók minőségének javitása révén. A jogsértő ápolja kapcsolatait a családdal, az iskolával, a szomszédokkal, foglalkozási és szabadidő csoportjával. E modell a következő kriminológiai felismerésekre épül:

1. A bűnözés jórészt abból fakad, hogy a tettes társadalmi kapcsolatai konform közösségével tönkrementek. Ezeket helyre kell állitani.

2. A bűnözés a bűnöző szereppel való azonosulás révén tanult magatartás. Nem-bűnöző magatartásmintákat kell a bűnözőnek mutatni, és gyakoroltatni kell a társadalmilag konform magatartást.

3. A bűnözés dramatizálása /az elitélés/ révén a bűnözőket kitaszitják és megbélyegzik. Ennek folytán kialakul a bűnözői én-kép, öntudat. A kisebb és közepes bűncselekményekre informálisan kell reagálni és azt még "normális" magatartásnak kell tekinteni, hisz az ilyen cselekmények egyébként jórészt úgyis latensek maradnak a társadalomban. Ezért propagálja a társadalmi újrabeilleszkedési modell az "elterelés"-t, az un. diverziót. Ez a következőket jelenti:

- A bűnözőket az informális társadalmi ellenőrzés hatáskörébe utalják, pl. önkéntes segitőkre bizzák, akik az igazságszolgáltatás szervezetén kivül tevékenykednek;

- a büntető igazságszolgáltatási rendszeren belül kevésbé súlyos hivatalos és félhivatalos reakciókat alkalmaznak, pl. a büntetésvégrehajtáson belül.

A társadalmi újrabeilleszkedési modell pozitiv vonása, hogy el kivánja kerülni a bűncselekményre való formális - igazságszolgáltatási - reakció negativ mellékhatásait. A végrehajtandó szabadságvesztést ultima rációnak tekinti. Szorgalmazza a pártfogó szolgálat hatékonyabbá tételét. Ehhez persze egy pártfogóra nem lehet harmincnál több felügyeltet bizni. Szükség van pszichológusok és pszichiáterek tanácsadó-segitő szolgálatára is a nehéz esetekhez. Az NSZK-ban az elterelési programok eddig jó eredményeket hoztak, ezeket folytatni és továbbfejleszteni kell. A szankciókról való lemondásnak mégis van egy határa, nevezetesen nem sértheti a társadalom jogtudatát. Nem szabad elmosni a kis és közepes bűncselekmények /ezeket nevezhetjük delinkvenciának/ és a súlyos bűncselekmények /a kriminalitás/ közti határt, mert akkor az igazságszolgáltatás a lakosság előtt hitelét veszti.

4. A jóvátétel és vele összefüggő kérdések

a/ A tettes, az áldozat és a társadalom kibékitése

Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban elméleti viták és empirikus kriminológiai kutatások nyomán felismerték az áldozat és a társadalom nagy szerepét a bűnözés ellenőrzésében. Ma már nem tekintik elégségesnek a 19. század vége pozitivista iskoljának tettes-központú szemléletét. A jövő a jóvátételi gondolaté, amely a tettes-központú kezelési gondolatot kiterjeszti az áldo-

zatra és a társadalomra is. A jóvátétel - a tettes, az áldozat és a társadalom közti interakciós folyamat, amely begyógyitja a kriminális konfliktus okozta sebeket és kibékiti az érintetteket. És itt nem csupán egy pénzösszeg fizetéséről van szó, amellyel a tettes mintegy megváltaná magát bűnétől és nem is néhány bocsánatkérő szóról. A jóvátétel alkotó folyamat, személyes teljesitmény, amely a tettes részéről komoly magábaszállást és megbánást kiván, amellyel a tettes felelősségét az áldozat és a társadalom előtt beismeri, és magára vállalja. A jóvátétel az áldozat oldaláról a megbocsátásra való készséget feltételezi. E gondolat az egész igazságszolgáltatás célkitűzéseinek a módositását igényli. A pártfogók és büntetésvégrehajtási alkalmazottak már nemcsak segitői és gondozói az elitéltnek, hanem a tettes, az áldozat és a társadalom közti "közvetitők". A jóvátétel gondolata nagyobb erőfeszitéseket követel meg mind a tettestől, mind az áldozatától, mind a társadalomtól. Ilyen együttes erőfeszitések nélkül nem lehet megfékezni a nyugat-európai és észak-amerikai bűnözési áradatot. A viktimológia felismerései ebben az irányban csupán az első lépést jelentették. Időközben ez a koncepció fokozatosan elfogadást nyert a nyugat-európai és észak-amerikai közvéleményben. A tettes és az áldozat közti egyezség a formális társadalmi ellenőrzés közreműködésével hozzájárul a bűnözés ellenőrzésének hatékonyabbá tételéhez. Az áldozat fontos szerepet játszhat a tettes reszocializálásában. A jóvátétel olyan elv, amelyen a tettes, az áldozat és a társadalom egyaránt csak nyerhet. A tettes az áldozat megbocsátása révén megszabadul bűnétől, elveszti a kriminális megbélyegzést és újból a társadalom teljes jogú tagjává válhat. Az áldozat - a lehetőségek határai közt - kártéritést kap. A megbocsátás révén leküzdheti magában azokat a lelki és társadalmi hátrányokat, amelyeket a bűncselekmény neki okozott. A jóvátétel, a kriminális konfliktus okozta sebek begyógyitásával, a tettes, az áldozat és a társadalom közti béke megteremtésével erősödik a társadalom jogtudata,

amely fontosabb a bűnmegelőzéshez, mint a büntető törvényhozás és az itélkezés általános elrettentő hatása. Az NSZK büntetőjogában cseppet sem kielégitő a jóvátétel szabályozása pl. a feltételes elitéléssel kapcsolatos magatartási szabályok körében. Nem kielégitő az 1986. évi un. áldozatvédelmi törvény szabályozása sem. A jóvátételt önálló szankcióvá kell tenni, ahogy az megtörtént az USA-ban 1982-ben, szövetségi szinten. A jóvátételt, mint a büntető igazságszolgáltatás egy fontos célját, elismerte az ENSZ Közgyűlése és az Európa Tanács Minisztertanácsa. Ennek ellenére a jóvátétel jelentőségét sem a politikai fórumok, sem a lakosság nem ismerte fel teljes mértékben. A jóvátételnek, mint önálló szankciónak az alkalmazásával kapcsolatos első kisérletek az USA-ban, a fiatalkorúak ügyeiben, a visszaesés csökkenését eredményezték.

b/ A jóvátétel szempontjából fontos kiegyezési és rendezési eljárások

Először a kanadai jogi reformbizottság javasolt olyan eljárást, amelyben a tettes és áldozata leül egy asztalhoz és a biró közvetitésével, az ügyész és a védő közreműködésével /esetleg szakértő segitségével/ megkisérlik egy informális eljárásban rendezni konfliktusukat. Előfeltétel: a bűnösség kérdésének egyértelmű megállapitása és az összes érintett hozzájárulása. Az eljárást minden résztvevőre kötelező döntéssel kell lezárni. Az ilyen eljárásban törekedni kell arra, hogy a kriminális konfliktust a család és a szűkebb társadalmi környezet bevonásával ellenőrzés alá vonják, anélkül, hogy szabadságvesztésre itélnék a tettest, ami a családnak és az áldozatoknak keveset használ, sőt esetleg további károkat okoz. A kiegyezési eljárást javasolják a környezetvédelmi és gazdasági bűnügyekben is.

c/ Materiális és eszmei jóvátétel a közösségre alapozott, szabadságvesztés nélküli büntetésvégrehajtásban.

A büntetés végrehajtásának felfüggesztésével kapcsolatban olykor elrendelik a jóvátételt,mint

magatartási szabályt, de ez sem a felnőtt, sem a fiatalkorúak elleni eljárásban nem történik meg a megfelelő mértékben. Ezen kivül az eszmei kár tekintetében megelégszenek egy formális bocsánatkéréssel. Az áldozatvizsgálatokból kiderült,hogy még a vagyon elleni bűncselekményeknél /pl. csalás, betörés/ is jelentős az eszmei kár: a bűncselekményektől való félelem és a formális társadalmi ellenőrzéssel szembeni bizalmatlanság. Ezért pl. Kanadában jó eredményekkel kisérletezik egy tettes-áldozat kibékitési programmal. Ennek lényege: a felfüggesztett büntetésre itélt fiatalkorú bűntetteseket a pártfogók közreműködésével összehozzák az áldozataikkal, nemcsak egyszer, hanem az egész egy folyamat, amelynek során a tettes megismeri az általa okozott anyagi és eszmei kárt teljes mélységében. Az áldozat, a tettes számára immár nem egy absztrakt személy, s igy tettét önmaga előtt sem mentheti és igazolhatja. Az pedig, hogy az áldozat megismeri a tettest, benne humanizálta a "tettesről alkotott képet". A tettes már nem egy anonym szörnyeteg, hanem egy fiatalkorú a maga problémáival, mint annyi más társa. Ez az egész nem a tettes felmentését célozza, hanem éppenséggel azt, hogy vállalja tettét és nyújtson jóvátételt.

d/ Materiális és eszmei jóvátétel az intézeti büntetésvégrehajtásban.

Az NSZK 1976. évi büntetésvégrehajtási törvényéből az áldozat teljes egészében hiányzik. Azt hitték, hogy a tettesközpontú kezeléssel meg lehet oldani az elitéltek szocializációs problémáit. Abból indultak ki, és ez még ma is elterjedt felfogás, hogy az áldozatnak okozott kár jóvátétele aránytalan terhet jelentene az elitéltre nézve és gátját képezné reszocializálásának. Elitéltekkel való beszélgetésekből tudhatni, hogy szinte semmit sem tudnak áldozatukról, s a bűncselekményt a büntetés kiállásával elintézettnek tekintik. Sokan azt tartják jónak, ha a tett élménye a tettesen elhalványul, az erre való emlékeztetést nem kivánatos pszichikai tehernek tekintik és a jóvátételben egy dupla megbüntetést látnak. E felfogással büntetésvégrehajtási alkalmazottaknál is találkozunk, pedig a kizárólag a tettesre orientált kezeléssel nem lehet igazi reszocializációt elérni. A lakosság számára sem fogadható el, hogy a tettesen az intézetben csak segitenek. Újra kell fogalmazni a büntetésvégrehajtás célját:

1. Az elitéltet a végrehajtás alatt semmilyen cimen nem lehet degradálni, mert ezzel csak azt erősitjük, hogy elfogadja az önmagáról alkotott bűnözői én-képet, s szabadulása után újabb bűncselekményeket fog elkövetni, csak arra fog jobban ügyelni, hogy el ne kapják.

2. Az elitéltnek meg kell magyarázni, hogy bűnös magatartását a társadalom nem tűri, de azt is, hogy nem tartják csökkent értékű embernek, hanem abból indulnak ki, hogy a jövőben képes lesz a társadalomba beilleszkedni. Bátoritani kell a társadalmilag konform magatartásra. Erősiteni kell önértékelését és társadalmilag konform beállitottságát.

3. Be kell láttatni vele a normakövetés okainak szükségességét, őszintén és önkritikusan szembesiteni kell saját tettével és az áldozatnak okozott kárral. Az áldozattal és a neki okozott kárral való megismerkedés lehetőséget ad a tettes-áldozat konfliktus lelki feldolgozására. Ez persze nem jelenti azt, hogy most majd állandóan az elitélt szemére kell vetni elkövetett tettét. A tettesben az áldozatnak okozott kár iránti érzékenység felkeltése a kezelési gondolat teljesebbé tételét és továbbfejlesztését jelenti.

Ez a vázolt demokratikus nevelési stilus óriási követelményeket támaszt minden érintettel szemben, amit nem fog mindig siker koronázni, de ennek ellenére következetesen folytatni kell. Az elitéltet az áldozattal való önkéntes kiegyezésre kell befolyásolni. A tettes-áldozat találkozót a lehető leggondosabban kell előkészíteni. A svájci Saxerriet-Salez-i nyitott bv-intézetben évek óta folyik ilyen tettes-áldozat kibékitési program.

Az anyagi jóvátételhez az elitélt teljesitménnyel arányos dijazására van szükség, hogy tartozását meg tudja fizetni. De a teljes anyagi jóvátétel nem is mindig és okvetlenül szükséges. Az áldozat és a társadalom gyakran megelégszik azzal is, hogy az elitélt a jó szándékának jelét adja. Ennél jelentősebb és nehezebb a tettes és az áldozat kibékitése. Nem minden áldozat hajlandó szóbaállni a tettessel. Ilyen esetekben elegendő a szimbolikus kiegyezés, megbékélés, amit pl. el lehet úgy érni, hogy a tettes ugyan nem a saját áldozatával jön össze, hanem beszélgető csoportokban találkozik a beszélgetésre hajlandó áldozatokkal, hogy megismerje a bűnözést és következményeit az áldozat szemszögéből. Az áldozatra tekintettel lévő végrehajtási mód a kezelési gondolat döntő jelentőségű továbbfejlesztését jelenti, amellyel nagyon óvatosan és sok érzékkel kell kisérletezni. A kezelési gondolat ilyenirányú továbbfejlesztése folytán az intézeti büntetésvégrehajtást a lakosság is jobban el fogja fogadni.

5. A társadalom részvétele a büntetésvégrehajtásban.

A bűnözés nemcsak a tettes, hanem az áldozat problémája is. Nyugat-Európában és Észak-Amerikában számos áldozatsegitő társadalmi kezdeményezés indult, ami nemcsak az áldozaton segit, hanem erősiti a jogtudatot is. A Föld tiz legalacsonyabb fiatalkorú és felnőttbűnözéssel rendelkező államában - ezek közé tartozik Japán is - nemcsak társadalmi csoportok /család stb./ informális kontrollja nagyon hatékony, hanem a büntető igazságszolgáltatási rendszer is jól beilleszkedik az informális társadalmi ellenőrzés rendszerébe. A társadalom a bűnözés megelőzését és ellenőrzését közösségi feladatnak tekinti. A japán büntetőintézeti végrehajtásban pl. társadalmi /önkéntes/ intézetlátogatók fontos ellenőrzési feladatot vállalnak magukra. Nem abból indulnak ki, hogy az elitélt "a társadalom áldozata", mert ez csak megnehezíti reszocializációjukat. Abból indulnak ki, hogy az elitéltek intézeti tartózkodásuk idején nem tudnak az intézeten kivül társadalmilag konform ismeretségi körre szert tenni. Ezért segitenek abban, hogy az elitélt olyan társadalmi kapcsolatokat létesithessen, amelyek szabadulása után segitenek a társadalmilag konform magatartásban. A társadalmi munkások fontos feladatot töltenek be a büntetésvégrehajtásban. Az önkéntes segitők megnyerése érdekében tervszerű propaganda munkára van szükség. Közreműködésük révén erősödik a társadalom bizalma a büntetésvégrehajtásban. Az önkéntes segitők megnyerése érdekében tervszerű propaganda munkára van szükség. Közreműködésük révén erősödik a társadalom bizalma a büntetésvégrehajtásban.

6. A büntetésvégrehajtás állandó továbbfejlesztése.

A lakosság képzése és továbbképzése a modern ipari társadalom egyik központi jelentőségű feladata, mert a magas életszinvonal és életminőség döntően a jó képzéstől függ. Nemcsak az elitéltek képzését és továbbképzését, hanem a büntetésvégrehajtási állomány képzését és továbbképzését is állandóan elő kell mozditani. A végrehajtási alkalmazottak továbbképzése nem szakitható el mindennapos munkájuktól. Ha egy jól kiképzett középkáder /Beamter des mittleren Dienstes/ olyan intézetbe kerül, ahol képzettségének semmi hasznát nem látja, mert itt az az elv, hogy "mindent úgy csinálunk, ahogy azt megszoktuk", akkor a továbbképzésének a világon semmi értelme nincs.

A büntetőintézetekben csak annyi elitéltet szabad elhelyezni, hogy elég idő jusson a büntetésvégrehajtási alkalmazottak állandó továbbképzésére. A fent vázolt nevelési stilus ugyanis állandó aktiv szellemi és pszichikai foglalkozást igényel az elitéltekkel. Az ilyen foglalkozás sok lelki energiát fogyaszt, "sokat kivesz az emberből", amit más emberi kapcsolatokból kell pótolni. A bv. alkalmazottaknak ezért nemcsak állandó képzésre és továbbképzésre van szükségük, hanem olyan emberi kapcsolatokra is, amelyekben egymás közt és másokkal szakmai és

egyéb problémáikról beszélni tudnak. Épp a középszintű szolgálat embereinek /a felügyelőknek/ kell "szerepmodellként" szolgálni az elitéltek számára.

A büntetőintézeti felnőttnevelési feladatokra már korán el kell határoznia magát az embernek. Az ilyen munkához igazi motivációra van szükség. Sok fiatalember érez elkötelezettséget e foglalkozás iránt, s ezeknek gondos alapképzés után meg kell adni az esélyt, hogy nevelőmunkát végezhessenek a büntetőintézetekben.

7. A büntetésvégrehajtás felfogható modern szolgáltató szervezetnek.

A felnőtt jogsértők nevelése az egyik legnehezebb feladat, amelyet a modern ipari társadalomban csak a legalkalmasabb és legjobban kiképzett emberek képesek ellátni. A büntetőintézeti felnőttnevelés a legmagasabb kvalifikációs és embertársak iránti elkötelezettséget igénylő szolgálat. A büntetésvégrehajtásnak ezért el kell sajátitani a szervezetszociológia és a pszichológia modern ismereteit. A büntetésvégrehajtási személyzetnek és az elitélteknek azonosulniok kell a büntetésvégrehajtás céljával. Csak egy kellő motivációval és érdekeltséggel biró személyzet képes az elitélteket motiválni és érdekeltté tenni. A börtönártalmak elkerülése érdekében olyan intézeti klimát kell teremteni, amelyben a munkahelyen a kreativitás, kezdeményezés és eredetiség kibontakozhat. A büntetésvégrehajtási személyzetnek és az elitélteknek munkájukat kölcsönösen értékelni kell. Nem szabad, hogy a tehetetlenség és az elidegenedés érzése keritse őket hatalmukba. Mind a személyzetnek, mind az elitélteknek érezniök kell, hogy haladást érnek el és produktiv munkát végeznek. A szervezeti folyamatok humanizálása és az egyéni kezdeményezés bátoritása döntő mértékben mozditja elő a reszocializációt. Egy olyan intézeti klima, amelyben az egyének tehetsége és hajlamai kibontakozhatnak és amelyben értékes társadalmi kapcsolatok szövedéke alakul ki, nagymértékben hozzájárulhat ahhoz, hogy a

lakosság nagy részében élő "sitt"-kép megváltozzék és a legjobb erőket sikerüljön megnyerni a személyzet utánpótlásához.

IV. A nyugati büntetésvégrehajtás néhány kérdése

1. A nyitott végrehajtás

A nyitott végrehajtás messzemenőkig közelit a társadalom életviszonyaihoz. Ezzel érik el a legjobb eredményeket, ami persze részben attól is van, hogy ilyen végrehajtásba az arra alkalmas elitéltek kerülnek. A nyitott végrehajtás mégsem patentrecept, mert sok elitélt nem alkalmas erre a végrehajtási formára. Az is elhibázott dolog volna, hogy takarékossági megfontolásból forszirozzuk e formát, hisz a nyitott végrehajtás is csak akkor eredményes, ha kellő személyzettel működik.

2. Az un. túlbiztositás

A meggyőződéses bűntettesek pl. terroristák és hivatásos bűnözők biztonságos őrzése szükséges és nem hanyagolható el. De hiba volna, ha etalonként szolgálna a zárt intézeti végrehajtásnál általában. A fent vázolt végrehajtási célok eléréséhez olyan nevelési folyamatokat kell működtetni, amelyek bizonyos kockázattal járnak. Az helyes követelés, hogy intézeti végrehajtás esetén a szabadságra elengedésnél a leggondosabban kell elkésziteni a prognózist, de ugyanakkor látnunk kell, hogy máig sincs olyan prognózis-eljárás, amely biztonsággal előreláthatná az emberi magatartást. És a túlbiztositás komolyan veszélyeztetheti a reszocializációt. Nem segiti az ügyet, ha abból indulnak ki, hogy az intézeti végrehajtás esetében semmilyen negativ esemény nem történhet, és ha pl. a szabadságról visszatérő elitélt enyhén ittas, emiatt teljesen megvonják tőle a könnyitéseket. Nem segiti a reszocializációs törekvéseket, ha a szabadság ideje alatt elkövetett bűncselekményekkel kapcsolatban általában

hivatali kötelességszegésről, az állam felelősségéről, s a bv. alkalmazott polgári jogi felelősségéről beszélnek.

3. A büntetőintézetek épitészeti kialakitása

A modern kriminálökológia felismerte, hogy az ember által kialakitott tér visszahat az emberi magatartásra, azt megváltoztatja, erősiti,formálja és motiválja. A büntetőintézetnek nagyvárosi vonzáskörzet közelében kell lennie, hogy ne kerüljön társadalmi elszigeteltségbe. Az intézetnek elég nagynak kell lenni ahhoz, hogy megfelelő programokat tudjon nyújtani, de nem szabad olyan nagynak lennie, hogy anonym szervezetté váljon. Minden az intézet áttekinthetőségén és az intézetek felosztásán múlik. A legjobbak a 200-400 férőhelyes intézetek, csak ilyenekben lehetséges emberi kapcsolatok megteremtése. Az un. lakócsoportos-végrehajtás Nyugat-Európában és Észak-Amerikában bevált. Ennek a lényege az, hogy az intézetben kialakitott egységek lakáshoz hasonlóak legyenek. Ez mind az elitéltek közti kapcsolatokat, mind a személyzet és az elitéltek közti kapcsolatokat kedvezően érinti.

V. Záró megjegyzések

A büntetésvégrehajtásnak és a kriminológiának állandó kölcsönhatásban kell lennie. Az egyetemeken művelt kriminológia sokat tanulhat a büntetésvégrehajtás gyakorlatától. A büntetésvégrehajtási gyakorlatnak szüksége van a kriminológiával való folyamatos eszmecserére, hogy a legújabb elméleti és empirikus kutatási eredményeknek megfelelően továbbfejlődjön. Ezért ajánlható, hogy büntetésvégrehajtási szakemberek tanitsanak az egyetemeken, másrészt pedig kivánatos, hogy a bv. szakemberek számára kriminológiai szemináriumokon tegyék hozzáférhetővé a legújabb kriminológiai eredményeket.

Forditotta: Györgyi Kálmán

III.

Az MTA Magyar Kriminológia Társaság tisztújitó Közgyűlése

1988.